

УДК 61:378.1-057

КУРИЛЯК Валентина – докторантка кафедри культурології та філософії, Національний університет «Острозька академія», 2, вул. Семінарська, м. Острог, Рівненська обл., Україна, індекс 35800 (valentina.kuryliak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.16>

Бібліографічний опис статті: Куриляк, В. (2020). Концепт практик єврейської та ранньохристиянської медицини. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 41, 228–244, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.16>

КОНЦЕПТ ПРАКТИК ЄВРЕЙСЬКОЇ ТА РАНЬОХРИСТІЯНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ

Анотація. Метою статті є дослідження теологічних та філософських витоків єврейської та ранньохристиянської медицини. Показано, що основу медичної практики древніх євреїв та ранніх християн склали книги Старого Заповіту. **Методологічний апарат** дослідження включає аналіз, синтез та дедукцію разом із принципами релігійної антропології, а саме принципами соціально-антропологічної комплексності та причинності. У розрізі теми детально розглянуто принципи харчування, санітарії та гігієни. **Наукова новизна.** Встановлено, що деякі єврейські твори післябіблійного періоду містять опис розвитку філософії та етики в медицині, основними з них є Мідраш, Мішна і Талмуд. Досліджено концептуальні медичні основи, які викладено у П'ятикнижжі Мойсея і Талмуді. Визначено, що основна увага єврейських лікарів-практиків більше була зосереджена на профілактиці захворювань, оскільки вони велику увагу приділяли принципам ритуальної чистоти, а це безпосередньо стосувалося суспільної гігієни. Розглянуто низку творів ранніх отців церкви, які ініціювали практику догляду за фізично хворими людьми. Встановлено, що неодноразово зустрічаються згадки у творах отців церкви про хірургічні операції та лікування душевних хвороб. **Висновки.** Окреслено

правила догляду за хворими людьми та заходи, які застосовувалися у єврейському народі під час лікування інфекційних хвороб. Визначено, що для запобігання поширенню інфекційної хвороби євреї ізолювали заражену людину від тісних контактів з іншими людьми, уникаючи поширення різних захворювань та епідемій.

Ключові слова: єврейська медицина, ранньохристиянська медицина, отці церкви, П'ятикнижжя Мойсея.

KURYLIAK Valentyna – Doctoral Student at the Department of Cultural Studies and Philosophy, National University of Ostroh Academy, 2, Seminarska str., Ostrog, Rivne Region, Ukraine, postal code 35800 (valentina.kuryliak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.16>

To cite this article: Kuryliak, V. (2020). Kontsept praktyk yevreiskoi ta ranokhrystyianskoi medytsyny [Concept of practitioners of Jewish and early Christian medicine]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 41, 228–244, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.16>

CONCEPT OF PRACTITIONERS OF JEWISH AND EARLY CHRISTIAN MEDICINE

Summary. *The purpose of the article was to study the theological and philosophical origins of Jewish and early Christian medicine. It is shown that the basis of the medical practice of the ancient Jews and early Christians were the books of the Old Testament. The methodological apparatus of the study includes analysis, synthesis and deduction in combination with the principles of religious anthropology: socio-anthropological complexity and causality. The principles of nutrition, sanitation and hygiene are considered in detail in the context of the topic. Scientific novelty.* It is established that some Jewish works of the post-biblical period contain a description of the development of philosophy and ethics in medicine, the main ones being the Midrash, the Mishnah and the Talmud. The conceptual medical foundations set forth in

*the Pentateuch of the Moses and the Talmud is explored. It was determined that the main attention of Jewish practitioners was more focused on disease prevention, as they attached great importance to the principles of ritual purity, which in turn was directly related to public hygiene. A number of works by the early church fathers, who initiated the practice of caring for the physically ill, are considered. It has been established that there are many references in the works of the church fathers to surgical operations and treatment of mental illness. **Conclusions.** The rules of care for the sick and the measures taken by the Jewish people in the treatment of infectious diseases are outlined. It has been determined that in order to prevent the spread of an infectious disease, the Jews isolated an infected person from close contact with other people, thus avoiding the spread of various diseases and epidemics.*

Key words: *Jewish medicine, early Christian medicine, church fathers, Pentateuch of Moses.*

Постановка проблеми. Постійне зростання кількості населення планети ставить перед сучасною медициною низку глобальних проблем, вирішення яких потребує залучення не лише кваліфікованих науковців з медичної галузі, але й фахівців із різних наукових напрямів. З історії відомо, що інфекційні пандемії, такі як «чорна смерть» (чума), холера, «іспанка», не раз загрожували населенню планети, забираючи життя мільйонів людей. Звісно, порівняно зі станом сучасної медицини єврейські чи середньовічні медичні практики кардинально різняться, однак принцип карантинних обмежень, який використовували євреї під час лікування заразних хвороб, є актуальним, тому, зважаючи на світові карантинні обмеження, які вводяться для запобігання поширенню захворювання Covid-19, вважаємо за доцільне звернутися до витоків цієї практики та розглянути інші лікувальні практики древнееврейського народу, основу яких складало П'ятикнижжя Мойсея та інші книги Старого Заповіту.

Метою статті є концептуальний огляд філософії медичних практик єврейської та ранньохристиянської медицини.

Основний матеріал. Загально відомо, що основу релігії євреїв складав Закон Мойсея (П'ятикнижжя), який містив 613 заповідей, з яких 213 регулювали проблеми санітарії

та харчового раціону. З моменту виходу з Єгипту євреям заповідано було виконувати санітарні норми, оскільки вони були частиною богослужбової практики, а загальносуспільна низка гігієнічних правил допомагала євреям підтримувати здоров'я та чистоту в таборі під час сорокалітньої подорожі пустелею. Зі сторінок Біблії знаємо, що продукти життєдіяльності людей після оволодіння ханаанськими землями зазвичай не викидалися в центрі поселення, оскільки намагалися зберігати в чистоті воду та продукти харчування. Ця практика допомагала єврейському народу вдало боротися з багатьма інфекційними захворюваннями, такими як холера чи дизентерія.

Харчовий раціон євреїв від початку був досить чітким та жорстким. Його зміст записано у книзі Левит 11. Ізраїльтянам не дозволялося вживати свинину, моллюсків, зайчатину, конину, птиць сімейства орлиних тощо, оскільки вони були віднесені до категорії нечистих тварин. До речі, досить цікавими є останні дослідження щодо шкідливості вживання вищенаведених продуктів. Сьогодні доведено, що свинина, моллюски та деякі інші продукти тваринного походження не корисні для людського організму, при цьому вони також виступають переносниками збудників різних інфекційних захворювань (Слободкін і Левицька, 2012, с. 36–49). Хоча чотири тисячі років тому єврейський народ не був знайомий із мікробіологією та існуванням хвороботворних бактерій чи мікробів. Однак за дотримання харчових законів Тори вони мали набагато меншу ймовірність захворіти (Kuta, 2010, p. 8–9).

Також Закон Мойсея містив конкретні інструкції щодо тримання у карантині тих, хто хворів інфекційними хворобами, тоді як оточуючі євреїв народи практикували позбавлення життя своїх хворих і немічних співгромадян. У книзі Левит із 13 по 15 розділ записано принципи особистої та суспільної гігієни. Ці приписи стосуються не лише стану здоров'я самої людини, але й її одягу та помешкання.

Людину, яка мала інфекційне захворювання, попередньо розміщували у відлюдне місце на тиждень. Якщо за термін карантину людина не одужувала, то вона мала омий своє тіло та одяг і знову повернутися у свою оселю. Однак якщо хвороба не минала, то для запобігання поширенню інфекції серед інших

мешканців того міста чи села хворий перебував на карантині, постійно живучи поза містом. За наближення людей до місця перебування хворого, згідно із Законом Мойсея, цей хворий мав попереджати їх про те, що поблизу знаходиться джерело інфекції («і буде кричати: Нечистий, нечистий!» (Книга Левит 13:45)). Таким чином, запобігаючи тісному контакту із зараженою особою, євреї могли запобігати поширенню можливих епідемій.

Аналогічно за появи якогось зараження на одязі чи стінах помешкання ізраїльтяни були навчені спочатку ретельно перевірити це підозріле явище. І якщо було виявлено, що це якась цвіль, грибок тощо, що Тора називає «зараза» чи «проказа» (Книга Левит 13:51–55), вживалося кардинальних заходів. Щодо зараженого одягу, то він спалювався, щодо будинку, то практикувалося вишкрібання стін. Якщо це не допомагало, то дім підлягав руйнуванню з винесенням його решток поза місто (Книга Левит 14:41–45). Ці закони виконувались впродовж багатьох століть навіть до часу служіння Ісуса Христа. В євангельських текстах описана історія спілкування Ісуса з групою прокажених, де підкреслюється, що хворі «стали здалека» (Євангелія від Луки 17:12), тобто дотримувалась достатня відстань для запобігання ймовірності передати інфекцію.

Розглядаючи приклади санітарних приписів книги Левит, доходимо висновку, що насамперед зверталась увага на профілактику поширення захворювання. Щодо лікарської практики, то на сторінках Старого Завіту містяться негативні згадки про діяльність лікарів. Звернемо увагу на розповідь про царя Асу, який у похилому віці тривалий час мав хворобу ніг і замість того, щоб шукати допомоги у Яхве, Бога Ізраїля, він звернувся до іноземних лікарів (Друга книга Хронік 16:12; Перша книга Царів 15:23). Як відомо, представники інших народів у своїй практиці використовували елементи магії та ворожбитства (Книга Повторення Закону 18:9–14). Історія говорить, що цар Аса не отримав зцілення, а навпаки, розлютив Господа своїми діями, тому що «у своїй хворобі він не шукав Господа, але лікарів» (Друга книга Хронік 16:12).

Отже, Бог євреїв Яхве не бажав, щоб його народ користувався лікарськими послугами язичників, які часто у своїй медичній практиці використовували магію чи ворожбитські забобони.

Як наслідок, зі сторінок книги Повторення Закону знаємо, що в Ізраїлі заборонялася будь-яка практика, яка базувалась на магічних принципах, поширених у народах того часу (Ferngren, 2009, р. 23). Крім того, відомий дослідник Гаррі Фернгрен стверджує, що «існує достатньо доказів того, що євреї використовували емпіричну медицину для лікування поширених захворювань, але без допоміжної ролі магії, яку суворо забороняв єврейський закон» (Ferngren, 2010, р. 558).

Варто проаналізувати ще один біблійний вірш, у якому увага акцентується на важливості лікарської практики: «Чи немає бальзаму в Гілеаді? Чи ж немає там лікаря?» – говорить пророк Єремія (Книга пророка Єремії 8:22). Використання природних ліків згадується в історії зцілення юдейського царя Єзекії, який одужав завдяки молитві пророка Ісаї та припарці з листя фігового дерева, які були прикладені до ураженого хворобою місця (Друга Книга Царів 20, с. 1–7). Коментуючи цю ситуацію, дослідник Арнольд Кут підкреслює: «Яхве може лікувати за допомогою ліків або без них. У цьому випадку було поєднання молитви до Яхве та припарки, зробленої людськими руками» (Kuta, 2010, р. 13).

Відповідно до Закону Мойсея, не допускалося робити аборти (Вихід 21, с. 22–25). Також Старий завіт виступає проти самогубства та евтаназії. Багатостраждальний Йов у своїй хворобі не бажав власноруч вкоротити собі віку, а вважав, що тільки Всевишній Бог має визначати, коли і яким чином настане смерть людини: «Знаю я: Ти до смерті провадиш мене, і до дому зібрання, якого призначив для всього живого» (Книга Йова 30:23). На думку згаданого вище дослідника, «етика святості життя єврейського народу заклала основу для милосердного і доброзичливого медичного обслуговування хворих» (р. 13).

Більш яскраві свідчення про лікарів з єврейських літературних джерел ми знаходимо в часи домінування у тогочасному світі елліністичної культури. Це був період, коли велика кількість євреїв проживала поза межами своєї історичної батьківщини, у діаспорі. Саме тоді вони були піддані значному впливу грецької науки та культури. Яскравим прикладом впливу еллінізму на юдаїзм став найперший переклад книг Старого Завіту у III столітті до н. е. з давньоєврейської мови на грецьку під

назвою «Септуагінта». Оскільки еллінізм поширився у світі, то раціональні принципи медичної школи Гіппократа вплинули на єврейську медицину. Як уже було зазначено, єврейський народ, керуючись законами Пятикнижжя Мойсея, не визнавав магичні практики в лікуванні хвороб, отже, саме логічний, науковий підхід елліністичної медицини був прийнятий цим народом.

На період еллінізму припадає написання так званої єврейської міжзавітної літератури. Важливим свідченням погляду євреїв на професію лікаря є Книга Ісуса сина Сираха. Вона була написана на початку II століття до н. е. (Ferngren, 2009, p. 24). Ця книга описує процес лікування як поєднання віри в Бога Ізраїлю та звернення по допомогу до професійного лікаря. Можлива суперечність такого підходу полягала в тому, що Бог вважався Творцем і джерелом усіх знань, зокрема в лікарській сфері. Вважалося, що по молитві хворого Бог дасть необхідну мудрість лікарю, яка потрібна, щоби правильно діяти в конкретній ситуації та сприяти одужанню пацієнта. Наведемо ці слова: «Шануй лікаря для потреби, бо Господь його створив. Уміння лікаря піднесе його голову вгору, і перед вельможами він буде дивовижним. Господь створив ліки із землі, а розумна людина ними не знехтує. Чи не від дерева осолодилася вода, щоб пізнати Його силу? І Він дав уміння людям, щоб прославитися в Його дивовижних ділах. Ними Він лікував і забирав його біль. Хто робить мазь ними, зробить суміш, і немає кінця Його ділам, і мир від Нього на обличчі землі. І дай місце лікарю, бо Господь і його створив, і хай не віддалиться він від тебе, бо потребуєш його» (Книга Ісуса сина Сираха 38, с. 1–12). Таким чином, це свідчення єврейської думки того періоду щодо медицини розглядало вміння професійного лікаря як особу, яку посилає Бог для потреби хворого: «дай місце лікарю, бо Господь і його створив». У процесі лікування саме Бог зображений як справжній Лікар: «Він лікував і забирав його біль» (р. 24).

Єврейські твори післябіблійного періоду містять опис розвитку філософії та етики в медицині. Основними з них є Мідраш, Мішна і Талмуд. Вони писалися багатьма авторами протягом декількох століть. Талмуд був повністю сформований до 500 року н. е., містить розгорнуті пояснення єврейського законодавства, до яких додавалися для більшої наочності приклади з повсякденного життя.

У контексті теми дослідження детально були розглянуті принципи харчування, санітарії, гігієни. Також описані правила догляду за хворими людьми. Подібно до П'ятикнижжя Мойсея, у Талмуді основна увага зосереджувалася на профілактиці захворювань, велика увага приділялась принципам ритуальної чистоти, яка безпосередньо стосувалась гігієни, хоча приділялася увага хірургії та душевним хворобам (Selin, 2003, pp. 305, 312–318).

Також зі сторінок Талмуду дізнаємося про існування єврейських лікарів у Палестині в I столітті н. е. У кожному великому місті мешкали лікарі, які приймали хворих з околиці. Крім того, в Єрусалимі був призначений спеціальний храмовий лікар, який займався лікуванням священників (Jeremias, 1969, pp. 17–18). У цьому контексті можна згадати випадок із життя Христа, коли жінка мала невиліковну кровотечу, то вона «чимало натерпілася від багатьох лікарів» (Євангелія від Марка 5:26). Таким чином, декілька літературних джерел розповідають, що в той період євреї займалися лікарською практикою, але водночас не в усіх випадках вони могли допомогти хворому.

Виходячи з вищенаведеного, з'ясували, що основи для збереження здоров'я були закладені ще за часів Мойсея, внаслідок чого євреї були чистими, охайними та менше хворіли. Вже тоді йшлося про відокремлення людей з інфекційними зараженнями, чим убезпечували інших. Незважаючи на те, що в лікувальній практиці відбулося злиття єврейського та грецького підходів, спостерігаємо головну роль Бога у процесі лікування, люди покладалися на нього й не дотримувались магічних принципів. Саме за благословенням Бога лікар мав зрозуміти, як правильно лікувати хворого. Отже, тоді лікар дуже високо цінувався, оскільки вважався своєрідним посередником між Богом та людьми, тому мав відповідально виконувати свої обов'язки.

Оскільки ранні християни на початку своєї діяльності тісно були пов'язані з євреями, які фактично стали платформою для виникення цієї релігії, то огляд медичних практик ранньохристиянської медицини стане влучним доповненням у розкритті теми дослідження. Отже, з моменту виникення християнської релігії усі її послідовники були покликані наслідувати приклад Ісуса Христа у поведінці та служінні людям. Усі євангелісти,

автори книг про Його земне життя, показують, що одним із основних аспектів служіння Ісуса було чудесне оздоровлення людей, які мали різноманітні хвороби. На відміну від поширеної у першому столітті думки про те, що хвороба людини – це покарання за скоєні гріхи, Христос навчав, що це не завжди так (Івана 9:1–7).

Відповідно, Ісус повсякденно навчав милосердно ставитися до всіх, хто фізично страждає. Його вчення в майбутньому стало рушійною силою для медичного служіння та охорони здоров'я у християнському суспільстві. Отже, дослідження основних аспектів ранньохристиянської медицини є основною метою цього підрозділу роботи.

Здебільшого, коли Ісус зіллював людину, він спочатку розмовляв із нею, а лише потім чинив чудесне зцілення, його поведінка схожа на дії лікаря, який турбується також про психологічний стан пацієнта. Завдяки спілкуванню Він дізнавався, що саме турбує людину. Наприклад, наведемо слова Христа до батька хворої дитини: «Як давно йому сталося це?» (Євангелія від Марка 9:21). Завдяки цьому відкривалася справжня проблема, що допомагало в постановці діагнозу. Після звершення чуда, коли до людини поверталось здоров'я, Ісус не вважав, що його місія завершена. Він також часто давав людині настанови, щоб хвороба не повернулася знову: «Ось видужав ти. Не гріши ж уже більше, щоб не сталось тобі чого гіршого!» (Євангелія від Івана 5:14). Даючи зціленому такі настанови, Ісус, подібно до лікаря, говорив прогноз (Love, 2008, р. 230–231).

Під час свого земного життя Христос, особливо перед своїм вознесінням, дав апостолам доручення поширювати вістку про віру в Нього. Він також дав їм силу для звершення чудесних зцілень подібно до того, як це робив Він. Новозавітна Книга Дій Апостолів свідчить про те, що служіння зціленню хворих разом із проповіддю мало великий вплив на суспільство, і багато людей завдяки цьому стали послідовниками Христа (Книга Дій Апостолів 3:7–10; 8:6–8, 12).

Важливо підкреслити той факт, що традиційно автором третього Євангелія та Книги Дій Апостолів був Лука. Апостол Павло в одному зі своїх послань назвав його «улюбленим лікарем» (Послання до Колосян 4:14). Ці слова є яскравим прикладом

того, що християни апостольської епохи позитивно ставилися до професії лікаря. Також можна припустити, що у його творах під час описання хвороб наведено більш детальне порівняння з іншими євангелістами.

Наведемо дослідження пресвітеріанського служителя Джоела Паркера, який у своїй праці зазначив, що у творах Луки зустрічається спеціальна медична термінологія порівняно з іншими працями євангелістів, а саме Матвія, Марка, Івана. Для аргументації своєї позиції Паркер наводить історію, в якій тільки Лука назвав лихоманку, від якої страждала теща апостола Петра, «великою» (Луки 4:38), а не «незначною». Подібним чином цю відмінність підкреслив би відомий давньоримський Гален, про якого ми згадували раніше (Gordon, 2014, p. 22–23).

Книга Дії Апостолів свідчить про те, що основу новоствореної християнської Церкви склали саме євреї (Книга Дії Апостолів 2:5, 41; 9:2; 21:20). Саме вони перейняли від Святого Письма та давньої єврейської традиції принцип великої цінності людського життя. Тоді як навколишні народи, навіть високо розвинуті Грецька та Римська культури, не цінували життя людей із каліцтвом та невиліковними хворобами, християни, навпаки, намагалися дбати про нужденних, беззахисних та слабих: «тільки щоб ми пам'ятали про вбогих, що я й пильнував був чинити таке» (Послання до Галатів 2:10); «чиста й непорочна побожність <...> зглянутися над сиротами та вдовицями в утисках їхніх» (Соборне послання Якова 1:27). В цьому контексті історик Роберт Палмер зазначає, що любов у розумінні інтелігентних греків та римлян була подібна до любові, яку уособлювали римська богиня Венера та, відповідно, грецька богиня Афродіта. Ця любов цінувала досконалість, вишуканість та красу, їй були невластиві приязнь та співчуття до тих, хто не відображав подібні якості (Palmer, 2007, p. 16).

Християни II століття н. е. у своїх працях серед різноманітних настанов щодо утримання від злих вчинків згадували про священість людського життя. Одним із ранніх духовних повчань, що не увійшли в канон Нового Завіту, є невеликий за об'ємом твір «Дідахе», або «Наука дванадцятьох апостолів», що першою із заповідей морального життя ставить «не вбивай» (Дідахе 2:2). Також особлива увага приділяється виконанню цього припису

стосовно немовлят та тих, що знаходяться в материнській утробі: «Не вбивай дитини через аборт, ані тієї, що вже народилася» (Дідахе 2:2). Трохи згодом автор цієї праці підкреслює, що «дітовбивці» – це «нищителі творіння Божого» (Дідахе 5:2) (Дідахе, 2002).

«Послання псевдо-Варнави», твір, написаний у тому ж столітті, повторює той самий принцип: «не завдавай смерті немовляти в утробі, і після його народження не вбивай його» (Послання псевдо-Варнави 19:5) (Послание псевдо-Варнавы, б. р.). До того ж не було знайдено жодних свідчень того, що будь-які християнські лікарі перших століть давали клятву лікаря, ймовірно, тому, що етичні норми християнства були вищі, ніж у Гіппократа. Незважаючи на те, що Гіппократ встановив вищий стандарт, ніж його колеги – грецькі лікарі, християни не бажали клястися хибним богам і були готові піклуватися про людей, які були безнадійно або невиліковно хворі, допомагаючи в їхньому лікуванні. Християни надавали первинну медичну допомогу багатьом хворим від чуми. Ця турбота включала молитву, особистий догляд, а саме купання, постачання продуктів харчування. Ці дії іноді вартували життя багатьом християнам, які доглядали за хворими, оскільки вони самі не раз заражались від хворих.

Найбільш видатний апологет християнської релігії II століття н. е. Іринеї Лійонський (125–200 роки н. е.) згадував важливість лікарської практики та необхідність постановки правильного діагнозу: «Бо неможливо зцілити хворих, якщо він (лікар) не знає про хворобу пацієнтів» (Irenaeus, n. d.). Тертуліан (160–220 роки н. е.), хоча займався теологією, однак у його творах можна помітити глибокі пізнання у медичній сфері (Barnes, 1971, p. 205). Одна з його цитат свідчить про його позитивний погляд на лікарські засоби: «Нехай Ескулап був першим, хто шукав і відкрив ліки. Ісаїя згадує, що він замовив ліки для Єзекії, коли він був хворий. Апостол Павло також знав, що невелика кількість вина є корисною для шлунку» (Tertullian, n. d.-c). При цьому Тертуліан негативно ставиться до «впертих людей», які уникають звертатися по допомогу до «цілющих ліків», наражаючи себе на погіршення стану здоров'я або навіть до смерті (Barnes, 1971, p. 173).

З іншого боку, він засуджував хірургічні практики язичницьких лікарів, які використовували їх для дослідження будови

та функціонування людського організму. Тертуліан називав тих людей «м'ясниками» (Tertullian, n. d.-a). Додатково наведемо незгоду цього християнського богослова з практикою вбивства плоду в утробі матері в разі тяжких пологів, коли розміщення дитини у матці не дає можливості жінці розродитися (Tertullian, n. d.-b). Показовим моментом розуміння медицини Тертуліаном є детальний опис хірургічного інструменту для виконання цієї маніпуляції: «Він сформований з добре відрегульованою гнучкою рамкою, також забезпечений кільцевим лезом, на його вершині є затуплений або покритий гак» (Tertullian, n. d.-b). Також він згадує ще один інструмент «у вигляді мідної голки чи шипа», який так і називався «вбивця немовляти» (Tertullian, n. d.-b).

Серед групи християнських письменників III століття н. е. можна виділити Орігена (185–254 роки), який вважав науку медицину «корисною та необхідною для людського роду» (Origen, n. d.), визнавав, що в його часи існували різноманітні погляди щодо «методу лікування тіла», кожен з яких відстоювала певна медична школа, які Оріген називав «сектами». Далеко не кожен спосіб лікування був загальноприйнятним. Однак такий плюралізм поглядів, згідно зі словами Орігена, не може бути причиною для «уникнення медичної допомоги» в разі потреби. Справжнім спеціалістом у цій сфері він вважав ту людину, яка «вивчила різні погляди медичних сект і після ретельного дослідження з цілої низки теорій вибирала з них найкращу» (Origen, n. d.-a).

Варто підкреслити, що, маючи досить позитивне ставлення до медицини, Оріген не вважав її єдиним можливим способом повернути здоров'я. Звернемо увагу на таке твердження: «Людина повинна використовувати медичні засоби, щоб зцілити своє тіло, якщо вона хоче жити простим і звичайним чином. Якщо вона бажає жити кращим чином, ніж безліч інших людей, вона повинна робити це шляхом відданості Всевишньому Богу і молячись Йому» (Origen, n. d.-b). Таким чином, Оріген разом із медичною допомогою визнавав, що здоров'я можна повернути безпосередньо через молитву до Бога і щире довіру Йому та відчуття залежності від Нього. Саме останній підхід він визнавав кращим методом.

Дослідники стверджують, що цей погляд згодом був прийнятий низкою християнських авторів, які займалися аскетичними практиками. Іншими словами, якою б необхідною і корисною

медицина не була, ті християни, які шукають тісніших відносин із Богом, повинні шукати зцілення від хвороб лише завдяки молитві (Ferngren, 2009, p. 27).

У IV столітті н. е. християнство стало офіційно визнаватися владою Римської імперії, що дало послідовникам цього віросповідання більше можливостей для практичного служіння суспільству. У цей період з'явилась низка християнських мислителів, серед яких були мужі з місцевості Каппадокія, такі як Василій Великий (330–379 роки) та Григорій Назіанзин (329–389 роки). Вони обидва поруч з богословськими науками були добре обізнані в медицині (p. 27).

Василій Великий, який у 370 році став єпископом Кесарійським, заснував місце з численними оселями для допомоги хворим та знедоленим. Для виконання цього завдання там знаходилась достатня кількість лікарів та медсестер. Це один із прикладів медичних закладів, створених у різних куточках Римської імперії, які були ініційовані послідовниками християнства (Buck, 1917, p. 236).

У своєму листі до лікаря-християнина Євстафія Василій досить яскраво описав власний погляд на медицину: «Людство – це турбота всіх вас, хто слідує за професією медицини. Ви, хто обрали медичну професію, повинні турбуватися про людей. І мені здається, що той, хто хотів би обрати вашу професію понад всі інші життєві заняття, то він зробив би правильний вибір, не відхиляючись від того, що є насправді найціннішим у житті. За відсутності здоров'я життя є болючим і небажаним. А ваша професія – це засіб для збереження здоров'я. Але особливо у вашому випадку наука є двозначною, і ви встановлюєте для себе більш високі стандарти людяності, не обмежуючи вигоду своєї професії тільки тілесними захворюваннями, але міркуючи над виправленням духовних недуг» (St. Basil, n. d.). З цієї цитати випливає, що саме у випадку Євстафія його знання і вміння допомагають людям відновити втрачене здоров'я, а його віра та переконання спонукають цього лікаря ставити «для себе більш високі стандарти людяності», зокрема заради «виправлення духовних недуг» (St. Basil, n. d.).

Також архієпископ міста Константинополя Йоан Золотоуст (347–407 роки н. е.) створив лікарню для людей, хворих на проказу

(Ferngren, 2009, p. 49, 133). Визнаючи актуальність медичної науки, Златоуст виступав проти практики «цілющих» заклинань, вважаючи, що вони не приносять ніякої користі і викликають у пересічних людей негативне враження про лікарів: «Скажіть, якщо до одного з них прийде лікар, який нехтуватиме ліками і використовуватиме заклинання, то невже ми повинні називати цю людину лікарем? У жодному разі» (Merideth, 1999, p. 214).

Християнські апологети та мислителі раннього періоду історії цієї релігії у своїх творах нерідко використовували терміни грецької медицини у метафоричному значенні. У той період був популярним вираз, присвоєний Ісусу “Christus medicus” («Христос Лікар»). Його використовували, щоб показати, що Він має силу зцілювати людську душу і дарувати людині спасіння. Хоча іноді християнські письменники описували Ісуса як цілителя також фізичних хвороб. Порівняння Ісуса та лікаря згадується в Євангелії: «Лікаря не потребують здорові, а слабкі. Я не прийшов кликати праведних, але грішників на покаєння» (Євангелія від Марка 2:17) (Ferngren, 2009, p. 30). Саме за цим принципом намагалися жити усі наступні століття християни, які не відійшли від принципів та вчення першоапостольської церкви.

Висновки. У підсумку дослідження варто виокремити три основні ідеї (концепти), які фактично склали основу древне-єврейської та ранньохристиянської медицини. По-перше, усі медичні практики, зокрема закони санітарії та гігієни, базувались на Святому Письмі, принципи якого древні євреї та ранні християни ретельно впроваджували у практичне життя. По-друге, з часу появи творів отців церкви та першого апостольського символу віри практика допомоги фізично хворим почала набувати систематизованих ознак, оскільки християни намагалися втілювати земний образ життя Ісуса Христа, який більшу частину свого служіння відділяв для зцілення фізичних хвороб людей. По-третє, витоки медичних практик древніх євреїв та ранніх християн досі є актуальними. Наприклад, принцип введення карантину під час інфекційних хвороб, чи санітарно-гігієнічні заходи, які використовували євреї під час подорожі пустелею, чи біблійний харчовий раціон, який забороняє вживати в їжу м'ясо нечистих тварин, досі є актуальним у дослідженнях провідних спеціалістів світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідахе: Наука дванадцяти апостолів. Львів : Український Католицький Університет, 2002.
2. Послание псевдо-Варнавы. (б.р.). Православная Библиотека. Миссионерский Отдел Московской Епархии РПЦ. URL: <http://pravbiblioteka.ru/reader/?bid=67691>.
3. Слободкін В.І., Левицька В.М. Харчові отруєння фікотоксинами: етіологія, клініка, профілактика (огляд літератури). *Проблеми харчування*. 2012. № 1–2. С. 36–49.
4. Шкода свинини: наукові факти. (б. р.). *Ukrhealth*. URL: <https://ukrhealth.net/shkoda-svinini-naukovi-fakti>.
5. Barnes T. Tertullian: A Historical and Literary Study. London : Oxford University Press, 1971.
6. Buck A.H. The Growth of Medicine from the Earliest Times to About 1800. New Haven : Yale University Press, 1917.
7. Ferngren G. Medicine and Health Care in Early Christianity. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2009.
8. Ferngren G., Larson E. The History of Science and Religion in the Western Tradition: An Encyclopedia. New York : Garland Publishing, 2000.
9. Gordon R. The Claims of Religion Upon Medical Men: Protestant Christianity and Medicine in Nineteenth-Century America. Fayetteville : University of Arkansas, 2014.
10. Irenaeus. (n. d.). Against Heresies (Book IV, Preface). New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0103400.htm>.
11. Jeremias J. Jerusalem in the Time of Jesus. Philadelphia : Fortress Press, 1969.
12. Love J. The Concept of Medicine in the Early Church. *The Linacre Quarterly*. 2008. № 75 (3). С. 225–238. URL: <https://doi.org/10.1179/002436308803889503>.
13. Merideth A.E. Illness and Healing in the Early Christian East. Princeton : Princeton University, 1999.
14. Origen. (n. d.-a). Contra Celsum 3.12. *New Advent*. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/04163.htm>.
15. Origen. (n. d.-b). Contra Celsum 8.60. *New Advent*. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/04168.htm>.
16. Palmer R., Colton J., Kramer L. History of the Modern World to 1815. Boston, 2007.
17. Selin H. Medicine Across Cultures History and Practice of Medicine in Non-Western Cultures. New York : Kluwer Academic Publishers, 2003.
18. St. Basil of Caesarea. (n. d.). Letter 189: To Eustathius the physician. *New Advent*. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/3202189.htm>.
19. Tertullian. (n. d.-a). De anima (On the Soul) 10. *New Advent*. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0310.htm>.

20. Tertullian. (n. d.-b). De anima (On the Soul) 25. *New Advent*. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0310.htm>.

21. Tertullian. (n. d.-c). De corona 8. *New Advent*. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0304.htm>.

REFERENCES

1. *Didakhe: Nauka dvanadtsyaty apostoliv* [Didache: The Science of the Twelve Apostles]. (2002). Lviv: Ukrayinskyy Katolytskyy Universytet [in Ukrainian].

2. *Poslanie psevido-Varnavy* [Epistle of pseudo-Barnabas]. (n.d.). Pravoslavnaya Biblioteka. Missionerskij Otdel Moskovskoj Eparkhii RPCz. URL: <http://pravbiblioteka.ru/reader/?bid=67691> [in Russian].

3. Slobodkin, V.I., & Levytska, V.M. (2012). Kharchovi otruyennya fikotoksynamy: etiolojiya, klinika, profilaktyka (Ohlyad literatury) [Food poisoning by phycotoxins: etiology, clinic, prevention (Literature review)]. *Problemy Kharchuvannya*, 1–2, 36–49 [in Ukrainian].

4. *Shkoda svynyny: naukovi fakty* [Pork harm: scientific facts]. (n.d.). Ukrhealth. URL: <https://ukrhealth.net/shkoda-svinini-naukovi-fakti> [in Ukrainian].

5. Barnes, T. (1971). *Tertullian: A Historical and Literary Study*. London : Oxford University Press.

6. Buck, A.H. (1917). *The Growth of Medicine from the Earliest Times to About 1800*. New Haven : Yale University Press.

7. Ferngren, G. (2009). *Medicine and Health Care in Early Christianity*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press.

8. Ferngren, G., & Larson, E. (2000). *The History of Science and Religion in the Western Tradition: An Encyclopedia*. New York: Garland Publishing.

9. Gordon, R. (2014). *The Claims of Religion Upon Medical Men: Protestant Christianity and Medicine in Nineteenth-Century America*. Fayetteville : University of Arkansas.

10. Irenaeus. (n.d.). *Against Heresies (Book IV, Preface)*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0103400.htm>.

11. Jeremias, J. (1969). *Jerusalem in the Time of Jesus*. Philadelphia : Fortress Press.

12. Love, J. (2008). The Concept of Medicine in the Early Church. *The Linacre Quarterly*, 75(3), 225–238. URL: <https://doi.org/10.1179/002436308803889503>.

13. Merideth, A.E. (1999). *Illness and Healing in the Early Christian East*. Princeton : Princeton University.

14. Origen. (n.d.-a). *Contra Celsum 3.12*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/04163.htm>.

15. Origen. (n.d.-b). *Contra Celsum 8.60*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/04168.htm>.

16. Palmer, R., Colton, J., & Kramer, L. (2007). *History of the Modern World to 1815*. Boston.

17. Selin, H. (2003). *Medicine Across Cultures History and Practice of Medicine in Non-Western Cultures*. New York : Kluwer Academic Publishers.

18. St. Basil of Caesarea. (n.d.). *Letter 189: To Eustathius the physician*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/3202189.htm>.

19. Tertullian. (n.d.-a). *De anima (On the Soul) 10*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0310.htm>.

20. Tertullian. (n.d.-b). *De anima (On the Soul) 25*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0310.htm>.

21. Tertullian. (n.d.-c). *De corona 8*. New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/fathers/0304.htm>.